

Biltse sluiswachters in de negentiende eeuw

Wat vooraf ging

In 1642 werd een nieuwe verbinding over water in gebruik genomen tussen Utrecht enerzijds en De Bilt en Zeist anderzijds. Een deel van het traject van deze Biltse en Zeister grift liep langs de zuidzijde van de Utrechtseweg. Daar bevond zich tegenover de Kerklaan, te midden van verscheidene landgoederen, ook een van de beide schutsluizen die de vaart rijk was (figuur 1-4). Waar zich nu het buitengoed Sluishoef bevindt, stond destijds een bedrijf waar van 1645 tot ongeveer 1800 koperen vingerhoeden werden geproduceerd. Pachters van de passagegelden die vanaf 1668 moesten worden betaald bij doorvaart van de sluis, waren vrijwel steeds de eigenaren of meesterknechten van deze vinger-

Fig. 1 De Biltse grift en de Biltse sluis. Links het landhuis Sluishoef, rechts de Utrechtseweg met aan weerszijden bomen. Tussen de bomen door is de woning van sluiswachter Hendrik van Grevengoed zichtbaar. Datering: eind 19e of begin 20e eeuw. Bron: Collectie Historische Kring D'Oude School.

hoedsmolen¹. Het geld werd doorgaans geïnd door een medewerker (collecteur), die dan tevens gebruik mocht maken van een sluiswachterswoning aan de overkant van de Utrechtseweg (figuur 1).

De activiteiten van de vingerhoedmakerij werden rond 1800 beëindigd. De pachters uit de negentiende en twintigste eeuw hadden geen vaste relatie meer met een naast de sluis gelegen bedrijf.

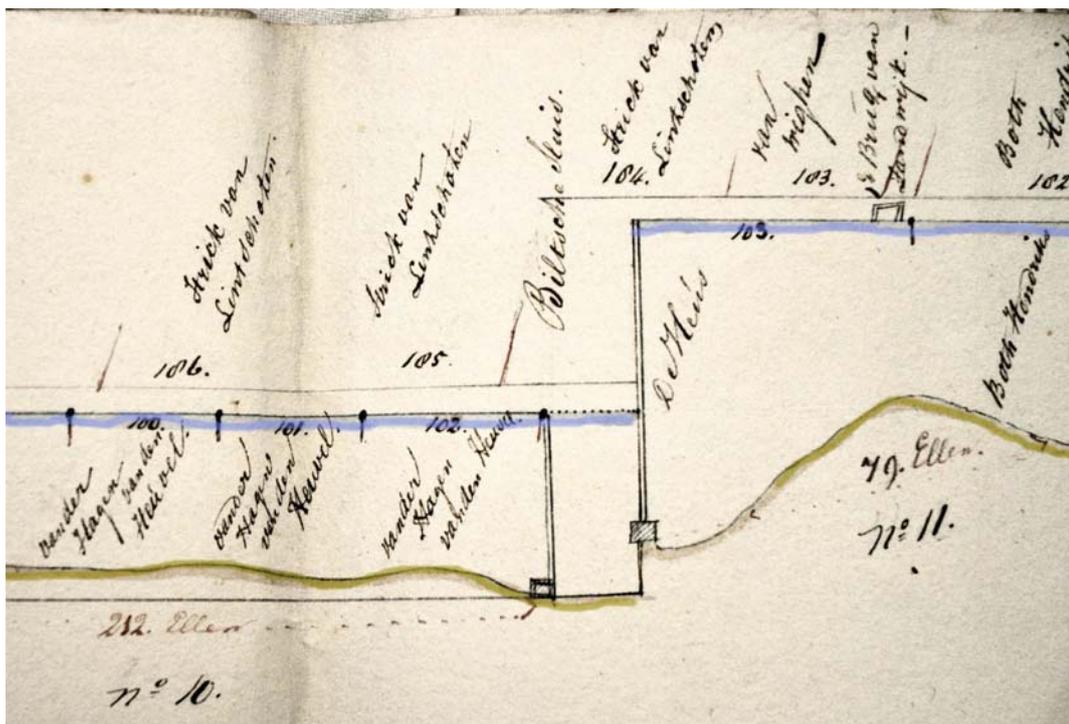

Fig. 2. Dwarsdoorsnede door de Biltse grift ter hoogte van de Biltse sluis, ca 1837. Tevens zijn de eigenaren aangeduid van percelen in de buurt, zoals Strick van Linschoten (Arenberg), Van Wighen (Biltse korenmolen), Both Hendriksen (Sandwijck) en De Heus (Sluishoef, voorheen Vingerhoedsmolen). Bron: RHC Rijnstreek en Lopikerwaard, H002, 240.

Van toezichthouder naar uitvoerder

In de eerste decennia van de negentiende eeuw traden er veranderingen op in de gang van zaken bij de sluis². Voorheen bedienden de schippers de sluisdeuren en verlaten zelf. De sluiswachter controleerde of men wel voorzichtig genoeg met de spullen omging en deelde boetes uit als dat niet het geval was. Johannes Leeners, die in 1800 voor zes jaar pachter werd (zie Tabel), deed dat als laatste onder de reeds meer dan honderd jaar gebruikelijke richtlijnen. Zijn opvolger Dirk Karels kreeg in 1806 een contract waarin voor het

Fig. 3. De Biltse grift bij Sandwijck, ca 1857. Geheel links de toegangsbrug. De sluiswachter moest wachten op vaartuigen richting Utrecht als ze deze brug hadden bereikt of waren gepasseerd. Vervaardigers: P.W. van der Weijer/A. Wouters. Bron: Collectie Het Utrechts Archief, cat.nr. 201933.

eerst stond dat de pachter zelf de sluiswachterswoning moest gaan bewonen. Aan de zelfwerkzaamheid van de schippers werd nog niet getornd. Dat gebeurde pas in 1819, toen de pacht werd gegund aan de Biltse zandvaarder Willem Pastoor. Hij moest de sluis eigenhandig bedienen. Voortaan zou dat de norm worden.

Bewaking waterpeilen

Een belangrijke taak voor de sluiswachter, naast het doorlaten van de vaartuigen, was het in stand houden van de vereiste waterpeilen. Deze waren in een door

de provincie Utrecht in 1668 uitgevaardigde verordening en schouwbrief voorgeschreven. Aan de westkant stond het water op het niveau van de Utrechtse singels, het zogenoemde stadswater van Utrecht. Aan de oostzijde moest het water volgens die verordening ongeveer 80 centimeter hoger gehouden worden. In de tweede helft van de negentiende eeuw werd de schuthoogte vergroot naar ruim een meter.

De sluiswachter moest vooral in droge tijden zuinig omspringen met het water. Bij grote watertekorten mocht er slechts op beperkte tijden op een dag geschut worden, bijvoorbeeld alleen op de hele uren of als er meer dan 2 vaartuigen lagen te wachten. De vrachtschuiten van De Bilt en Zeist moesten echter steeds direct worden doorgelaten. Het niveauverschil van het water aan weerszijden van de sluis was vooral belangrijk om voldoende vaardiepte te houden in het gedeelte van de Biltse en Zeister Grift tussen de Biltse sluis en de andere sluis in de vaart, te weten de Koppelsluis in het huidige Zeist-West. Om geen water te verspillen mocht de sluiswachter een schuit ook niet een hoeveelheid water meegeven om na het schutten weer op gang te komen; de schippers moesten hun vaartuig met menskracht weer op snelheid krijgen.

Openingstijden en tarieven

In de pachtcontracten stonden de openingstijden vermeld die de sluiswachters moesten aanhouden. In mei, juni en juli kon men vanaf half vijf terecht, in november, december en januari vanaf zes uur en in de overige maanden vanaf vijf uur. Een uur na zonsondergang ging de sluis op slot 'met een sterk slot'. De pachter moest de sleutels 's nachts binnenshuis opbergen en ze nooit aan iemand anders dan aan huisgenoten afgeven.

Alleen de vrachtschuiten van De Bilt en Zeist mochten 'bij nacht of ontij' nog passeren, evenals vaartuigen die bijen vervoerden (tot 1843). Overdag zwermen de bijen namelijk uit en zijn ze aan het werk; 's nachts gaan ze terug naar hun korf of kast, zodat de bijenvolken alleen dan gereed gemaakt kunnen worden voor vervoer.

De pachters mochten voor het doorlaten van een geladen schuit, praam, turfschouw, boot of houtvlot 10 cent vragen. Schippers van vaartuigen die 's ochtends met lading naar Utrecht waren vertrokken en 's avonds na gedane zaken leeg terugkeerden, hoefden bij de terugreis niet nogmaals te betalen. Ook vaartuigen met uitsluitend lege manden, vaten of andere voorwerpen voor het vervoer van veldvruchten golden als leeg.

In 1875 werd de nachtelijks sluiting van de sluis afgeschaft. Voortaan kon men 24 uur per dag van de sluis gebruik maken. De sluiswachter mocht wel van een uur na zonsondergang tot een uur voor zonsopkomst het dubbele tarief gaan vragen. Gerrit Willem van Driel was de eerste sluiswachter die met de nieuwe regeling te maken kreeg.

Voorrangsregels

In de pachtcontracten is ook terug te vinden welke vaartuigen het eerst geschut mochten worden en welke moesten wachten. Bij gelijktijdige nadering van weerszijden werd het

Fig. 4. De Biltse grift langs de zuidzijde van de Utrechtseweg, 1902. De brug geeft toegang tot de boerderij Vreelust. De sluiswachter moest wachten op vaartuigen vanuit Utrecht die deze brug hadden bereikt of waren gepasseerd. Bron: Collectie Historische Kring D'Oude School.

vaartuig aan de kant waar de sluisdeuren open waren, het eerst geschut. Soms moest er gewacht worden op een volgende boot, die dan tegelijkertijd geschut kon worden. Aanvankelijk stonden er palen langs de grift die hielpen om te bepalen of er gewacht moest worden. Als een volgend schip de paal had bereikt of dit merkteken reeds was gepasseerd, moest er gewacht worden. Later namen bruggen de plaats van de limietpalen als ijkpunt in: een aan de oostzijde bij Sandwijck (figuur 3) en de andere aan de westzijde bij Veelust (Vreelust), een hofstede die stond op het latere Hessingterrein (figuur 4).

Verpachting.
(254) ** Op Zaterdag den 11. Februarij 1843, des namiddags te 1 ure precies, zullen Watergraaf en Heemraden van de Bildsche en Zeister Griften, in het Locaal van Verkoopingen achter St. Pieter te Utrecht, ten overstaan van den Notaris WIGMAN verpachten: *Het SLUISGELD*, geheven wordende van de Bildsche Sluis, liggende in de Bildsche Grift, bij het dorp de Bildt, met het gebruik en bewoning van de Sluiswachterswoning, voor den tijd van zes jaren, in te gaan den 1. Mei 1845, op de voorwaarden, welke ten kantore van genoemden Notaris, acht dagen voor de verpachting ter lezing zullen liggen.

Fig. 5. Aankondiging van de publieke verpachting van het sluisgeld de Biltse sluis de Utrechtsche provinciale en stads-courant van 13 januari 1843. De pacht werd uiteindelijk gegund aan Cornelis Staal.

Verpachtingen

De tol of sluisgelden werden door het waterschap nu eens publiekelijk, dan weer onderhands verpacht. De publieke verpachtingen werden aangekondigd middels aanplakbiljetten en sinds 1819 tevens via advertenties in de krant (figuur 5). De pacht ging in principe naar de meest biedende. Zo wilden Karels in 1813 en Pastoor in 1831 nog wel een volgende termijn van zes jaar volmaken, maar hun opvolgers, Willem Lebbink respectievelijk Gerrit Aalten, boden een hoger bedrag.

De pachters van de Biltse sluis moesten een of twee borgen stellen, mensen die instonden voor de pachter en de betalingen die hij aan het waterschap moest verrichten. Zo had Pieter Luca uit Utrecht in 1855 als pachtsom twintig gulden meer geboden dan Jacobus Klarmond. Doordat hij echter geen borgen kon noemen en bovendien desgevraagd weigerde het pachtcontract te tekenen, werd de pacht aan Klarmond gegund. Laatstgenoemde was tolgaarder aan de Voetangel te Ouderkerk aan de Amstel en kon daar kennelijk niet weg. Daarom stelde hij voor dat Philippus Johannes Steenhuisen als sluiswachter en bewoner van de sluiswachterswoning zou optreden, terwijl hij zelf verantwoordelijk bleef voor de prompte betaling van de pachtsom en de juiste uitvoering van de werk-

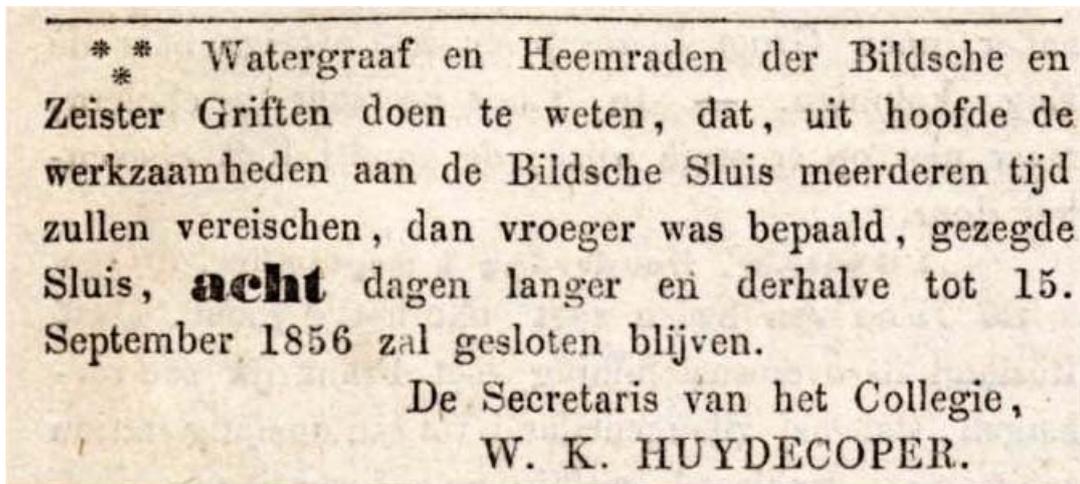

Fig. 6. Mededeling over werkzaamheden aan de Biltse sluis in de Utrechtsche provinciale en stads-courant van 5 september 1856.

zaamheden. Steenhuisen werkte bij de Rijnspoorweg en was eerder gedurende 19 jaar sluiswachter geweest van de sluis bij het Kraaijenest tussen Maarssen en Breukelen. Het waterschap ging akkoord, maar sprak wel af dat de verpachting, die gewoonlijk voor een periode van zes volle, opeenvolgende jaren werd aangegaan, door elk van beide partijen jaarlijks kon worden opgezegd.

Onder de borgen komen we soms nog bekende Biltse namen tegen. Zo kwam Steenhuisen in 1861 aanzetten met Cornelis Eckdom, 'schipper van de Bildt op Utrecht' en Dirk van Wichem, de 'koornmolenaar' van de molen aan de overzijde van de Utrechtseweg. Eerder stonden Rijk van Ginkel, kastelein, en Louis de Groot, tuinman, beiden uit De Bilt, borg voor Aalten. De Biltse smid Pieter Staal was in 1843 borg voor Cornelis Staal en enkele decennia later stond Jochem Floor, landbouwer en veehouder uit De Bilt, borg voor Elbert Bloemheuvel.

Voortijdige wisselingen van de (sluis-)wacht

De sluiswachters dienden hun termijn niet altijd uit. Zo was Van Driel sluiswachter gedurende de laatste drie jaar van de pachtperiode van Staal. In 1875 werd hij zelf voor zes jaar pachter. Daarna ging de pacht over naar zijn stiefzoon Willem Jan van Doodewerth, tot dan toe bode van het waterschap. Laatstgenoemde werd overigens in 1884 op staande voet ontslagen nadat hij wegens wangedrag en brandstichting in zijn woning in hechtenis was genomen.

Soms overleed ook een sluiswachter voor hij zijn termijn had kunnen volmaken. Dat was bijvoorbeeld het geval bij Steenhuisen in 1867. Zijn weduwe zette de pacht voort; het eigenlijke sluiswachterswerk werd gedaan door haar broer L. Martens. Toen deze vrij snel

Tabel: Pachters van de sluisgelden van de Biltse sluis

jaar	pachtsom *)	pachter/sluiswachter
1800	498,75	Johannes Leeners
1806	735	Dirk Karels
1813	475 (300)	Willem Lebbink
1819	460	Willem Pastoor
1831	420	Gerrit Aalten
1843	530 (450)	Cornelis Staal
1855	610	Jacobus Klaarmond (pachter) en Philippus Johannes Steenhuisen (sluiswachter)
1861	610	Philippus Johannes Steenhuisen
1867	610	Weduwe Philippus Johannes Steenhuisen (pachtster) en L. Martens (haar broer, sluiswachter)
1867	n.v.t. van het waterschap)	P. de Graaf (tijdelijk sluiswachter in dienst
1868	730	Jacobus Spelt
1871	730	Jacobus Spelt (pachter) en Gerrit Willem van Driel (sluiswachter)
1875	720	Gerrit Willem van Driel
1880	720 (520)	Willem Jan van Doodewerth
1884	766 (666; 600)	Elbert Bloemheuvel
1896	600 (550)	Hendrik van Grevengoed

*) Bedragen tussen haakjes geven de pachtsom na door het waterschap verleende kortingen.

daarna een baan bij de spoorweg aannam, in het huwelijk trad en de sluis en zijn zuster aan hun lot overliet, was de sluis onbemand. Het waterschap benoemde per direct P. de Graaf als waarnemend sluiswachter voor 5 gulden per week, en zegde via de rechter het contract met de weduwe Steenhuisen op, wat ook betekende dat ze uit de sluiswachterswoning weg moest.

Bloemheuvel, die de sluis pachtte vanaf 1884, overleed kort voor het aflopen van zijn tweede zesjarige termijn in 1896. Ook zijn weduwe moest de sluiswachterswoning voortijdig ontruimen, waarvoor ze overigens een tegemoetkoming ontving.

Horeca

De sluiswachters konden hun woning gebruiken om een centje bij te verdienen. Pastoor runde in de sluiswachterswoning rond 1820 een tapperij. Staal, die de sluisgelden pachtte van 1843 tot 1855, had er een herberg. Op zolder had hij vier bedsteden en op het erf stond onder andere een bakoventje. Zijn opvolger Steenhuisen beschikte over een tapkast; kennelijk lustten de schippers die voor de sluis moesten wachten, wel een borreltje of een biertje. Van Doodewerth runde in de sluiswachterswoning een tapperij, die hij overigens in 1882 moest sluiten als uitvloeisel van de drankwet van 1881. Als tegemoetkoming kreeg hij 200 gulden korting per jaar op de pachtsom. Zijn opvolger Bloemheuvel en diens weduwe schonken overigens gewoon weer sterke drank, zij het dan illegaal. Dat kwam aan het licht nadat sluiswachter Hendrik van Grevegoed in 1897 had geklaagd over een te hoge pachtsom.

Watergraaf G.H.L. baron van Boetzelaer stelde een onderzoek in en concludeerde dat de opbrengst van de sluisgelden onvoldoende was om zonder frauduleuze praktijken - namelijk de illegale verkoop van sterke drank - de pachtsom te kunnen voldoen. Hij besloot het bedrag voor Van Grevegoed met 50 gulden te verlagen. De drankwet ging alleen over sterke drank; bier en wijn bleven ongemoeid. Daardoor kon Van Grevegoed in de sluiswachterswoning wel legaal een bierhuis beginnen.

Het waterschap had de grond waarop de woning stond in erfpacht. Het erfpachtcontract werd vernieuwd in 1872. De toenmalige eigenares van de grond - Vrouwe Elisabeth Charlotte Petronella Both Hendriksen, douairière Mr. Christiaan Johan baron van Boetzelaer van Dubbeldam - nam genoegen met een erfpachtcanon van een gulden per jaar in plaats van de zes gulden die tot dan toe betaald moest worden. Ze deed dat wel onder de voorwaarde dat op zondagen en op Christelijke feestdagen 'de tapperij niet zou worden uitgeoefend'. Het bestuur van het waterschap stemde zonder al te veel enthousiasme in met deze bepaling. Het zondags-tapverbod is onder andere opgenomen in de pachtcontracten van Van Driel (1875) en van Bloemheuvel (1884).

Geen vetpot

De pachters van de Biltse sluis kwamen geregeld in financiële problemen. Misschien hadden ze zich te gemakkelijk rijk gerekend, maar er waren vaak ook omstandigheden aan te wijzen buiten hun schuld. Zo bleef het aantal schepen dat de sluis passeerde in veel gevallen om uiteenlopende redenen achter bij de verwachtingen. Volgens sluiswachter Pastoor was het in 1821 een gevolg van de zeer lage graanprijzen. Daardoor bezuinigden de boeren zoveel als mogelijk op het aannemen van vuilnis voor hun landerijen. Pastoor kreeg eenmalig 60 gulden korting op de pachtprijs. Twee jaar later kwam Pastoor opnieuw in de problemen. Door stremmingen vanwege een strenge winter en als gevolg van vernieuwing van de sluis, was zijn opbrengst alweer beneden verwachting. Deze keer kreeg hij eenmalig 100 gulden korting.

Sluiswachter Staal had in 1845 eveneens last van een langdurige winter. Hij kreeg daarvoor in 1846 geen compensatie, maar omdat hij allerlei klusjes had verricht voor het waterschap en zijn werk naar tevredenheid deed, kreeg hij een gratificatie van 50 gulden. Stremmingen door werkzaamheden kwamen vaker voor (figuur 6). In de pachtvoorwaarden stond dat de sluiswachters geen compensatie voor gederfde inkomsten mochten eisen als het werk niet langer dan vier weken duurde. Maar ook als dat niet het geval was, vroegen de sluiswachters wel om een tegemoetkoming van het waterschap. Zo kregen Karels in 1806, Steenhuisen in 1867 en Bloemheuvel in 1876 om die reden een korting van respectievelijk 100, 10 en 75 gulden.

Als de sluiswachters het waterschap ervan wisten te overtuigen dat de pachtsom echt te hoog was, streek het bestuur de hand nog wel eens over het hart. Zo stond Pastoor na afloop van zijn termijn nog voor 240 gulden in het krijt bij het waterschap; het werd hem kwijtgescholden. Lebbink kreeg in 1815 175 gulden korting zo lang de geringere doorvaart bleef voortduren; eerder waren al zijn borgen aangesproken om de vereiste pachtsom te betalen. Pastoor wist in 1822 nog eens 60 gulden korting te verkrijgen. Staal kreeg in 1852 80 gulden korting voor de laatste drie pachtjaren en Bloemheuvel kreeg in 1887 100 gulden korting op de pachtsom voor de resterende jaren. Van Grevengoed tenslotte kreeg zoals eerder vermeld een korting van 50 gulden. Hij zou de laatste Biltse sluiswachter worden van de negentiende eeuw.

Voetnoten

1. K. Floor, 'Sluiswachters en vingerhoedmakers'. In: *De Biltse Grift 2020*.
2. Archief Waterschap van de Biltse en Zeister Grift, RHC Rijnstreek en Lopikerwaars H002.

Auteur:

Kees Floor (1947) verzorgt weercursussen en weerlezingen. Hij schreef talrijke artikelen voor dagbladen en tijdschriften, waaronder de Volkskrant, Utrechts Nieuwsblad en De Biltse Grift. Hij werkte bij het KNMI en bij de lerarenopleidingen van Universiteit Utrecht en Hogeschool Utrecht.

www.keesfloor.nl.